

(možná by to vzhledem ke stavu bádání bylo i předčasné) a setrvává při narativním podání. Tato narace v průběhu knihy zřetelně vybočí od teologické problematiky ke sledování politických souvislostí (naplňujíc tím ostatně název knihy). Autor si je této výhybky vědom a ospravedlňuje ji samotnou povahou sledovaného tématu: husité podle něj po roce 1417 převedli otázku kalicha na otázku slyšení, čímž udělali ze svého náboženského požadavku politikum (s. 161). Tak tomu mohlo být; nicméně, jak jsem naznačil výše, teologická vyjádření k otázce kalicha přinejmenším z katolické strany neustala ani ve dvacátých a počátkem třicátých let. Ve druhém a třetím oddíle knihy ovšem ustupují do stínu diplomacie. Tento způsob podání látky pak problematizuje závěr, který Dušan Coufal formuluje. Téma laického kalicha jistě poutalo pozornost teologů a kanonistů až do basilejského koncilu. Byl to však skutečně důsledek Jakoubkovy teologie a jejích tří impulzů, jak autor soudí (s. 281), nebo spíše výsledek politické konstelace a diplomatického tlaku, který popisuje ve většině své práce?

Studium mezinárodní polemiky s husitismem se v posledních letech rozvíjí patrně dynamičtěji než výzkum myšlenkového odkazu samotných husitských autorů. Je potěšující, že se do tohoto studia zapojují historičky a historikové mladší generace. I v mezinárodním měřítku se kontroverze vyvolaná husitstvím rychle stala lákavým badatelským polem. Dušan Coufal předložil knihu svým záběrem i zpracováním mnohem ambicióznější než všechny nedávné příspěvky k tématu. Jeho práce je ne snad úplně nečekaným (vzhledem k autorovým dříve publikovaným studiím), každopádně však razantním vstupem nadějného badatele na husitologickou scénu. Ve svém bádání jde až k nevydaným pramenům a často přichází s návrhy na nové řešení dílčích otázek nebo odlišné zařazení jednotlivých pramenů. Ačkoliv v detailech na úrovni evidence rukopisů, ale i díky nově zpracovávaným textům jeho kniha bude nebo už i byla opravena či doplněna, ve svém celku si jistě nadlouho uchová svou cenu. Podobně obsažný pokus o komplexní vystižení teologické debaty v jejím historickém kontextu na knižních pultech asi hned tak nenajdeme. Pro příští badatele vytvořil Dušan Coufal užitečnou základnu. Vycházet by z ní měli jak teologové, tak zejména historikové politických dějin a diplomacie, kteří se tu mohou poučit o někdy opomíjené náboženské a teologické dimenzi politických kontroverzí. Hlavní obsahová linie knihy je poznamenána formulací tématu, nahlíženého jako (pouhá?) předehra basilejských jednání o čtyřech artikulech. Ta navázala na starší traktátovou výměnu, relevantní pro ně však byly především závěry kostnického koncilu a způsob, jakým vpustit kacíře do diskuse. Tam, kde Dušan Coufal neshledává dostatek teologicky relevantních pramenů, které by mohl odpovídajícím způsobem zpracovat, obrací se k otázce slyšení. To je autorská volba pochopitelná právě jen při retrospektivním pohledu z Basileje. Nezbývá než autorovi přát, aby naplnil svůj záměr a předložil pokračování v podobě kritického zhodnocení basilejské disputace.

PAVEL SOUKUP

Tomáš KLIMEK, *Krajiny českého středověku*, Dokořán, Praha 2014
206 s., ISBN 978-80-7363-585-5

Slovo „krajina“ patří dnes k módním natolik, že se objevuje i v řadě obrátů na pomezí metafory. To však není případ knihy Tomáše Klimka, jakkoli daleko více než na rekonstrukci minulých krajin, jejich pozůstalých komponentů apod. je zaměřena na vnímání prostoru coby globální veličiny, jakož i na vnímání prostorů specifických (lesy, hory). Tématem zhruba druhé poloviny knihy jsou potom prostorové vazby/vztahy, s čímž nedílně souvisí otázka hranic – více než reálných ve smyslu „čáry na mapě“ (mohu-li použít ve vztahu k probírané době ahistorický obrat) hranic „mentálních“, hranic ovládnutého/neovládnutého či bezpečného/nebezpečného. Autor stojí pevně na zemi, jeho text je podložen důkladným pramenným studiem a znalostí relevantní srovnávací literatury. To je třeba výslovně zdůraznit i v reakci na dlouhou řadu publikací, jejichž autoři svým čtenářům pod rouškou rozličných „ezoterických“ přístupů předkládají k uvěření vpravdě leccos.

Časově je kniha vymezena zhruba lety 1100–1400, jde tedy o Čechy přemyslovské a lucemburské, s důrazem na „dlouhé 13. století“, těsně spjaté s kolonizací a jejím dopadem v oblasti politických, hospodářských i společenských struktur. Chronologickým záběrem práce je do značné míry dána i povaha využitelných pramenů, omezujících se téměř výhradně na prameny písemné (listiny, kroniky, částečně i další, především literární typy pramenů), ovšem přirozeně se zohledněním „pramenů“ hmotné povahy, tedy reliktní dávných krajin (k nimž je nutno počítat i architekturu, jejíž vizuální účín v době vzniku si dokážeme jen obtížně představit) a stabilních prvků v krajině (do značné míry reliéf i vodní síť).

Písemné prameny skrývají celou řadu záležitostí, s nimiž se Klimek sice nevyořadává programovou statí věnovanou kritice pramenů, ale na řadě míst je zřejmé, že si možnosti a také limity v tomto směru dobře uvědomuje. Například vidíme, že listiny vztahující se k hraničním sporům a popisující mikroprostor reálně nejsou o nic sdílnější než stereotypní „formulářové“ charakteristiky či popisy krajiny v textech narativních, eventuelně hagiografických i jiných. Ve všech případech se odráží středověké vnímání prostoru projektované do popisů – od zcela věcných až po literární. Navíc drtivá většina textů je psána latinsky a úskalí nespočívá ani tak v překladu do češtiny, jako spíše v komparabilitě týchž výrazů a termínů v textech různých autorů, dob a prostředí – jinak řečeno: nelze se vyhnout stále znovu prováděné analýze individuálních stylů a slovní zásoby jednotlivých autorů dříve, než je vůbec možné přikročit k interpretaci textu.

Východiskem jsou úvahy nad možnými pozicemi, z nichž se lze pokusit pochopit vnímání prostoru středověkým člověkem, tedy jak dalece je možné využít (optiky) naší vlastní zkušenosti s vnímáním prostoru a kdy je podobný model ahistorický, a tudíž chybný. I když můžeme mít určité pochybnosti, nakolik se lze k vnímání prostoru očima většinové společnosti, o jejímž duchovním horizontu toho víme zoufale málo, přiblížit prostřednictvím recepcí děl Aristotelových či spisů Tomáše Akvinského a obecně učenců, jinou možnost vlastně nemáme. A stejně tak platí,

že co odtud vyčteme a jak to interpretujeme, často nelze konfrontovat s výpovědí pramenů dalších typů a výsledné teze zůstávají věcí intuice jednotlivých badatelů (v tomto směru bych ne zcela souhlasil s představou, že „lidé rozhlížející se z nějakého vyvýšeného bodu do krajiny obraceli svůj pohled sice do dálky, ale vždy ke konkrétním místům, nikdy ne ke krajině jako celku“, s. 30, de facto popírající estetický účín krajiny v očích středověkého člověka).

Trojici typů krajin (přírodních, a přece kulturních, tedy člověkem symbolicky interpretovaných, stejně jako hospodářsky využívaných), jež lze považovat z hlediska vnímání krajiny očima středověkého člověka za signifikantní, představují les, řeky a hory. Právě tyto tři typy prostředí zvolil Klimek za předmět bližšího pojednání – struktura a proporce tu jsou nutně poplatné výpovědním možnostem pramenné základny, a to v některých případech i ve smyslu polemiky s její starší interpretací. Nejzřetelnější je to v případě lesa (s. 40–48), kde autor sleduje literární klišé hrozivého a nebezpečného lesa v pramenech české provenience: v souladu s očekáváním je nejdílnější Zbraslavská kronika (je příznačné, že pozdější autoři, přebírající z Petra Žitavského celé pasáže, jeho intertextové odkazy zpravidla nepostřehli), přičemž již kronikářská díla 12. století vystihují dva nejvýraznější akcenty dobového pohledu na les: 1) les jako protiklad ke kulturní krajině; 2) les jako hospodářsky využitelná plocha, resp. majetek.

Dílicí výpověď k lesu jakožto reálně nebo jen pocitově nebezpečnému místu se autor záslužně pokusil hledat i v pramenech dosud k danému tématu nevyužitých, totiž ve dvojici předhusitských register, známých pod označením popravčí knihy (s. 53–57). Dospěl k závěru, že podíl lesa jako výslovně zmíněného místa činu je zde relativně nízký. Přesto se mi zdá, že potencionální nebezpečnost lesa spočívala i v tom, že delikventům skýtal útočiště: před činem jako místo, kde se číhá na obět, i po činu jako úkryt před spravedlností. Ostatně první aspekt krásně vystihuje pravá část kresby oddělující heraldickou galerii od mapy na proslulém Klaudyánově jednolistu z let 1517/1518. Nachází se zde les, odkud dílem vybíhají a dílem vyjíždějí lapkové na cestu, po níž jede naložený vůz.

V případě vodních toků a hor nebylo možno vyjít z polemiky se starším pojetím a autor musel hledat jiné cesty. A pokud v předcházejícím případě lesa do určité míry zastínil výklad věnovaný „strachu z lesa“ další roviny problematiky (mám na mysli především hospodářské využití lesa), potom v oddílu věnovaném vodním tokům zabírá přehledný výklad jejich utilitárního využití pro dopravu zboží a částečně i lidí spolu s pasážemi o způsobech překonávání vodních toků (brody, přívozy, mosty) zhruba polovinu (s. 76–85).¹ A konečně hory a vrchy přímý utilitární význam postrádaly a výklad se tu jeví jako nejvyváženější: od symbolických a kulturních významů přes „vertikalitu“ středověkého myšlení až po úlohu hor jakožto orientačních a hraničních bodů v krajině (s. 87–101).

1) Poněkud překvapivě tu nefiguruje proslulá, interpretačně ovšem nejasná zmínka u Ibrahima ibn Jakuba, naznačující jakýsi most přes Komořanské jezero, což je hypotéza dnes již opuštěná. Jsme nuceni si přiznat, že si s interpretací oné pasáže vlastně nevíme moc rady – a máme tak před sebou i pěknou výpověď ve vztahu k možnostem poznání tehdejší krajiny a jejích „popisů“.

Na ráz krajiny lze z dochovaných pramenů jen usuzovat, logicky domýšlet, co jednotlivé formulace či zmínky mohou znamenat, neboť explicitních svědectví se nám pro sledovanou dobu, a ovšem i období daleko pozdější, nedostává; příkladem může být Kosmovo dělení na polní a lesní kraje, stejně jako zvyšující se intenzita pramenných zmínek o hranicích lesů, resp. jejich vyznačování, což můžeme chápat jako vymezování vůči zemědělské, přesněji nelesní půdě (s. 59–60). Stejně dobře to snad mohou být jen hranice majetkových dílů. Indikátorem expanze lidí do krajiny jsou v každém případě pomístní jména. K ovládnutí prostoru toponymy připojil Klimek trefný postřeh, jímž je stoupající podíl pomístních jmen na úkor označení typu „les u vsi XY“ (s. 58–60).

Celou knihou někdy v podtextu, zpravidla ale zcela explicitně prostupuje metoda historické sémantiky, na daném poli nesporně inovativní a nesoucí pozoruhodné výsledky, jakkoli Klimek zřejmě ne vždy své čtenáře bezvýhradně přesvědčí. K takovým pasážím bych radil především rozbor pestré terminologie vodních toků u Kosmy (s. 70–74), kdy je autor opakovaně nucen se vymezovat vůči zdánlivě synonymnímu užívání různých pojmů. Kosmův systém považuje za důsledný – v tomto případě jsme schopni jednotlivým termínům zpětně přiřazovat významy odvozované primárně od povahy či rozdílnosti vlivu na potřeby lidí (kontext) a sekundárně odrážející i charakter toků (u nichž tak musíme mlčky předpokládat, že je Kosmas znal), a to včetně toků lokálních, hrajících svou roli v jednotlivých „mimopražských“ příbězích. Věc si však každopádně pozornost zaslouhuje, a to i s přihlédnutím k dobovým analogiím – nakolik jde o specificky Kosmovu terminologii. Mladší kronikářská tradice, počínaje tzv. Kosmovými pokračovateli, se přiklonila k jednoduché a zde již skutečně do značné míry důsledné logice *flumen* vs. *rivulus*, specifické postavení si i nadále podle všeho uchovává *fluvius* (s. 75).

V hojně míře autor využil svých výzkumů založených na sémantických analýzách relevantních výrazů při studiu obtížně uchopitelné problematiky orientace v krajině, resp. analýze výpovědní hodnoty dobových „popisů“ prostoru a pohybu v něm. V daném případě sehrála klíčovou úlohu substantiva označující prvky terénní (přírodní) i antropogenní, a především pak předložky, indikující vnímání a označování prostorových vazeb prvotně s přihlédnutím k dějovému kontextu a případně – je-li to možné – i k reálné situaci. Díky tomu mohl Klimek např. lokalizovat Kosmovo *monticulum Sibenica* (k 1042) do oblasti Střešovic, resp. pozdějšího farního kostela sv. Norberta, přičemž žižkovská Parukářka (*mons patibuli*) posléze toto staré popravíště nahradila (s. 94–95). Podstatnější je ale pochopitelně rovina obecná. Základní výpovědní hodnota je zde dvojí: vzdálenost (od vztažného bodu) a charakter popisovaného objektu (bod, linie, plocha) (s. 116–145). Postižitelný je i vývoj od poměrně propracovaného systému označování blízkosti (polohové vazby) k abstrakci, jež nutně znamenala redukci souboru výrazů a posun popisů směrem k symbolickým vyjádřením. Paralelně se však i ve středověku objevují kvantifikace „moderního typu“, tj. měrnými jednotkami (délkovými, plošnými) – bez ohledu na to, že jejich převody na jednotky metrické soustavy jsou často nutně jen přibližné. O třetí rozměr – vracíme-li se zpět k popisování polohových vztahů – se ovšem úhel pohledu rozšiřuje v případě určování směru: ke vztažnému bodu a popisovanému objektu

přibývá ještě pozorovatel, člověk cestující terénem nebo v přeneseném slova smyslu čtenář daného textu.

Jednotlivé krajinné komponenty vyjmenovávají v kupních/prodejních listinách odrážejí prvky celkového prostoru, jak jej lidé vnímali. Nedomnívám se, že byly odrazem konkrétní situace jen proto, že skladba těchto komponentů byla variabilní (s. 28) – šlo zde spíše o postižení komponentů, jež by se v místě nacházet mohly, jakkoli v některých specifických případech jde zjevně o odraz specifických souvislostí (příkladem mohou být listinné zmínky o nalezištích kovů). Spíše vidíme snahu hromadit substantiva pro zvýšení právní závaznosti, jak to ukázkově známe z dispozic v listinném materiálu od městských privilegií až po donační listiny a kšafty. Podobně i výčty komponentů v narativních pramenech (planiny a hory, pole a lesy, vsi, louky, vinice) odrážejí obecné vnímání krajinného rámce složeného z jednotlivých komponentů – vždyť řeč je namnoze o krajinách, jež pisatel vůbec neznal a popisoval typizovaně. Analogicky tomu bylo v případě vyobrazení krajinného rámce ve středověké knižní malbě.²

Klimkova kniha je závažným příspěvkem ke sledované problematice minimálně v dvojím ohledu: z hlediska meritorního tématu, tedy vnímání okolního světa, prostorových vztahů i hranic očima středověkého člověka, jež prameny dovolují uchopit tu očima učenců, a tu pohledem lokálního úředníka, do detailu obeznámeného s mikroprostorem jeho správního obvodu, a souběžně i z hlediska výpovědní hodnoty pramenné základny, a tedy i jejích limitů. A pokud se zdá, že výpovědní možnosti sémantických analýz Klimek do značné míry vyčerpал a vytěžil v úplnosti (nejen v této práci, ale i v několika přípravných studiích), stále existují typy pramenů, jejichž analýza může naše znalosti dále prohloubit. Mám tu na mysli především cílené studium toponomastické – jmen místních a hlavně pak pomístních 12.–14. století, čemuž autor v rámci dané struktury práce mohl věnovat jen okrajovou pozornost. Odrážejí totiž nejen ovládnutí prostoru, ale mnohdy i jeho charakter či některý jeho signifikantní rys.³

ROBERT ŠIMŮNEK

2) Základní je dosud práce Jaroslava PEŠINY, *Obraz krajiny v české knižní malbě kolem r. 1400*, Umění 13, 1965, s. 233–289.

3) Příkladem může být kniha Waltera SPERLINGA, *Bäume und Wald in den geographischen Namen Mitteleuropas: Die böhmischen Länder*, Leipzig 2007.